

*Адријана Грмуша**

СРПСКО ДРУШТВО ЦРВЕНОГ КРСТА У РАТОВИМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ ОД 1876. ДО 1918. ГОДИНЕ**

Сажетак

Аутор у раду приказује допринос Српског друштва Црвеног крста (СДЦК) у ратовима за ослобођење Србије од 1876. до 1918. године. Делујући у складу с одредбама Женевске конвенције из 1864. и 1906. године и начелима Међународног покрета Црвеног крста, СДЦК је за 42 године постојања пружало подршку кадровски и материјално неспремном српском војном санитету у шест ратова. Непосредним ангажовањем и посредовањем у обезбеђивању кадровске и материјалне помоћи из иностранства СДЦК је пресудно допринело ублажавању ратних губитака српске војске и страдања становништва у тешком периоду борбе за национално ослобођење и опстанак српске државе. Заједно са војском, која је изнела терет ратова за ослобођење, СДЦК се због свог деловања сврстава међу најзначајније институције у изградњи модерне српске државности.

Кључне речи: Српско друштво Црвеног крста, Црвени крст у Србији, Међународни покрет Црвеног крста, ратови за ослобођење Србије, војни санитет

* Истраживач-приправник, Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао као резултат рада на пројекту бр. 179009, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Прво национално друштво Црвеног крста у Србији, под називом Српско друштво Црвеног крста (СДЦК), основано је 6. фебруара 1876. године у Београду, на иницијативу др Владана Ђорђевића, а већ 11. јуна исте године признато је од стране Међународног комитета Црвеног крста (МКЦК), иако Србија још увек није била независна држава. Организација и рад СДЦК су на почетку били уређени само његовим правилницима.¹ Након стицања независности Србије, 1896. године је усвојен први закон о Црвеном крсту у Србији по ком је СДЦК, уживајући аутономију и одређене повластице, функционисало све до краја Првог светског рата.² Делујући у складу с одредбама Женевске конвенције из 1864. и 1906. године и начелима Међународног покрета Црвеног крста, СДЦК је пружало подршку српском војном санитету у два српско-турска рата (1876-1878), српско-бугарском рату (1885), Балканским ратовима (1912-1913) и Првом светском рату (1914-1918).

1. Српско-турски ратови (1876-1878)

У кулминацији Велике источне кризе, која је започела 1875. године српским устанком у Босни и Херцеговини и нередима у Бугарској, Србија и Црна Гора су објавиле рат Турској 30. јуна 1876. године. Слабо припремљена српска војска са 120.000 војника, напала је тада технички и кадровски надмоћнију турску војску од 180.000 војника.³

За збрињавање рањеника у рату српска војска је на располагању имала војни санитет, основан 1864. године, који је и кадровски и материјално био неспреман за рат. Након првих ратних операција санитет је почео да отказује услед слабе организације, малобројности и неприпремљености ле-

1 Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *Споменица 1876-1936*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1936, стр. 87-90.

2 Према Закону о олакшицама и правима датим СДЦК из 1896. године, повластице СДЦК су обухватале ослобођење од такси и царина, повластице на железници, право бесплатног коришћења поште и телеграфе и заштиту амблема од злоупотребе.

3 Александар Недок, „Санитетски мајор др Стефан Недок, први шеф Унутрашњег одељења Београдске војне болнице, начелник санитета дивизије и корпуса у ратовима са Турском 1876. и 1877-78“, *Војносанитетски преглед*, Београд, бр. 8/2014, стр. 794.

кара и болничара, као и недостатка санитарског материјала и возила.⁴ Потпуни слом војног санитета избегнут је ангажовањем СДЦК, основаног само неколико месеци пре почетка рата, и доласком мисије руског Црвеног крста. Према речима др Владана Ђорђевића „и да не беше тек основаног Српског друштва Црвеног крста и великог прилива иностране медицинске помоћи, материјалне и кадровске санитет би још у самом почетку овог рата у потпуности подбацио“.⁵

Током рата, СДЦК је о свом трошку ангажовало 30 лекара, 200 болничара, и опремило 55 резервних болница у којима је збринато 30.000 рањених и болесних војника и цивила.⁶ Уз посредовање СДЦК, руски Црвени крст је послао мисију са 123 лекара, 188 болничара и болничарки, 4 апотекара и комплетним материјалом за потпуно опремање 17 болница. Руска мисија је држала готово целокупну болничку службу у позадини, а поред непосредне помоћи рањеницима, чланови мисије су српским лекарима и болничарима преносили и стручно знање.⁷

Услед неуспеха српске војске у ратним операцијама, уз посредовање Русије, закључено је примирје 1. новембра 1876. године, а у фебруару 1877. године закључен је мир. Када је на пролеће 1877. године избио руско-турски рат, Србија се држала по страни. Међутим, пошто је руска војска заустављена код Плевне у Бугарској, Русија је тражила улазак Србије у рат. Пошто Србија није била спремна за рат, Русија је током лета 1877. године пружила знатну финансијску помоћ Србији за реорганизацију и опремање војске и санитета.

Упркос реорганизацији, српски војни санитет и даље није имао довољно кадра и материјалних средстава.⁸ Санитетска служба оскудевала је и у возилима и привременим

4 Владимир Станојевић, *Историја српског војног санитета*, Штампарија Златибор, Београд, 1925.

5 Владан Ђорђевић, *Историја српског војног санитета*, Државна штампарија, Београд, 1893, стр. 4.

6 Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *op.cit.*, стр. 91-92.

7 Александар Недок, „Руска санитарска помоћ Србији у њеним ослободилачким и одбрамбеним ратовима XIX и раног XX века (1804-1917)“, *Војносанитетски преглед*, Београд, бр. 7/2009, стр. 589.

8 По формацији реорганизованог санитета било је предвиђено 411 лица санитарског персонала, а санитет је располагао са 45 лекара, 34 лекарска помоћника и 19 апотекара, Бранислав Поповић, *Војни санитет у српском народу*, Издавачко предузеће Рад, Београд, 1998, стр. 42.

ратним болницама.⁹ Будући да је помоћ санитету била неопходна, СДЦК се такође припремало за нови рат. Са једне стране, обезбеђен је долазак лекара из иностранства, а са друге, СДЦК је искористило прилику да консолидује своју организацију, увећа материјална средства и организује курсеве за добровољне болничаре.¹⁰

Други српско-турски рат је почео 13. децембра 1877. године. Овог пута, Србија је ушла у рат са око 85.000 војника, боље наоружаних и организованих него у претходном рату, против приближно исто толико Турака. Ратне операције у овом рату су изведене са више успеха, тако да су до 5. фебруара 1878. године, када је закључено примирје, ослобођени Ниш, Пирот, Лесковац, Прокупље, Куршумлија, Врање и делови Косова.

Допринос СДЦК се огледао у давању готово једне четвртине потребног санитетског кадра (12 лекара и 150 болничара) који су о трошку СДЦК служили у резервним болницама. Осим тога, СДЦК је издржавао већину резервних болница у Крагујевцу, Нишу, Јагодини, Зајечару и Великом Градишту. Поред српских рањеника, у болницама СДЦК се лечио и велики број заробљених турских рањеника, који су после завршеног лечења транспортовани у Турску.¹¹

2. Српско-бугарски рат (1885)

Српско-бугарски рат је почео 14. новембра 1885. године када је Србија војним путем покушала да спречи уједињење Кнежевине Бугарске и Источне Румелије. Мобилисано је око 40.000 војника, који су упућени на територију Бугарске. После две седмице рата, уз посредовање великих сила, закључено је примирје, а мир је закључен марта 1886. године у Букурешту. У току рата Србија је имала 746 погинулих, 4.570 рањених и 640 несталих војника.¹²

Српски војни санитет је дочекао и овај рат у недовршеној реорганизацији, кадровски и материјално неспреман, те је помоћ СДЦК била од великог значаја. Непосредно пре

9 *Ibid.*

10 Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *op.cit.*, стр. 93.

11 *Ibid.*, стр. 94.

12 Бранислав Поповић, *op.cit.*, стр. 44.

рата, СДЦК је за потребе војног санитета купило три санитарске колоне са 45 рањеничких кола и 6 кола за санитарски материјал, а за чување ових кола је изградило зграду у Нишу. Такође, СДЦК је организовало и курсеве за добровољне болничаре. Током рата, друштвени дом у Београду био је преуређен у специјалну болницу, а још 19 резервних болница биле су снабдеване санитарским и хируршким материјалом из складишта СДЦК.¹³

Заједничким деловањем војног санитета и СДЦК, Србија је збрињавала своје рањенике, док друга зарађена страна, Бугарска, није имала војни санитар. У Европи се прикупљала помоћ и конвоји санитарског материјала су кренули у Бугарску, али су морали да пређу линију фронта. Тада се догодило нешто што у историји до тада није забележено. Србија је на један дан прекинула ратне операције, отворила линију фронта и пропустила санитарски материјал који је из Беча упућен у Софију. Србија се придружила апелу из Европе и отворила своје војне магацине из којих је дала лекове и сав други материјал неопходан за отварање једне болнице у Бугарској, и на тај начин помогла непријатељској страни у рату. За овај преседан у историји ратовања, МКЦК у Женеви је доделио специјално признање Србији и њеном Црвеном крсту, тако што је у холу зграде ове организације постављена табла са речима: „Буди тако хуман као што је била хумана Србија 1885. године.“

3. Балкански ратови (1912-1913)

Први балкански рат је вођен од октобра 1912. до маја 1913. године између Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе на једној страни и Турске на другој страни. За разлику од претходних ратова, српска војска је у Први балкански рат ушла припремљена, тако да је, према речима страних ратних дописника, могла да се пореди са савременом европском војском.¹⁴

Међутим, што се војног санитета тиче, премда знатно оснажен у односу на претходни период, и даље није поседовао довољне капацитете за пружање хитне медицинске по-

13 Владан Ђорђевић, *Срце и душа Европе*, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1880, стр. 18.

14 Александар Недок, *Балкански ратови 1912-1913*, Медија центар Одбрана, Београд, 2012.

моћи војницима на ратишту. Кадровско стање војног санитета сумирао је министар војни у писму СДЦК од 29. новембра 1912. године, у коме је писао: „У целој Србији има свега 390 лекара, а од ових је ратним распоредом одређено 296 за војиште тако да за позадину остаје свега 74 лекара“.¹⁵ Тадашњи начелник војног санитета, пуковник др Лазар Генчић у оквиру својих предавања у Официрском дому је закључио: „Ми у ствари немамо војни санитет, већ једну малу групу грађанских лекара обучених у униформе санитетских официра“.¹⁶

Главни проблем војног санитета током ратних операција била је евакуација рањеника из зоне борбених дејстава. Наиме, санитетских возила није било довољно, батаљонска једноосовинска рањеничка кола нису била подесна за брдско-планинске терене јер су се лако превртала, док су дивизијска двоосовинска рањеничка кола, набављена од СДЦК, била превелика и нису могла да прате дивизијску војну колону.¹⁷ Једина светла тачка у евакуацији рањеника била су три санитетска воза која су, прешавши укупно 40.000 километара, евакуисала више од 11.000 рањеника до позадинских болница. У опремању ових возова санитетским и другим материјалом у великој мери је учествовало и СДЦК.¹⁸

Први Балкански рат је завршен закључивањем мировног уговора у Лондону 30. маја 1913. године. Губици српске војске су били око 5.000 погинулих, преко 18.000 рањених, и преко 7.000 преминулих од рана и болести.¹⁹ Лондонски мировни уговор није решио територијалне спорове између сила победница, што је био узрок новог рата, који је почео 30. јуна 1913. године када је Бугарска покушала силом да реши спорове са Србијом и Грчком. Србији и Грчкој су се у рату против Бугарске убрзо придружиле Црна Гора, Румунија и Турска. Ратне операције у Другом балканском рату су обустављене

15 Миле Игњатовић, „Врхунски домети српске хирургије у Балканским ратовима“, *Осамсто година српске медицине* (приредили: Брана Димитријевић и Зоран Ваџић), Српско лекарско друштво, Београд, 2013, стр. 15.

16 *Ibid.*

17 Милан Петровић, „Из мојих ратних искустава (1912-1918)“, *Војносанитетски гласник*, Београд, 1/1930, стр. 1-21.

18 Милан Петровић, „Санитетски возови у Балканском и светском рату“, *Историја српског војног санитета: Наше санитетско ратно искуство* (приредио: Владимир Станојевић), Златибор, Београд, 1925, стр. 766.

19 Владимир Станојевић, *Рад нашег санитета у Балканском рату 1912. и 1913. године*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1971, стр. 220, 218-226.

31. јула, а уговор о миру потписан је у Букурешту 10. августа 1913. године. Губици српске војске су били 9.000 погинулих, око 5.000 преминулих, највише од колере, и 36.000 рањених.²⁰

Током Другог балканског рата, поред проблема са евакуацијом и збрињавањем рањеника, српски војни санитет и СДЦК су се суочили са епидемијом колере. Епидемија колере, која је постојала међу бугарским трупама још од новембра 1912. године, током Брегалничке битке, вођене од 30. јуна до 9. јула, захватила је и српску војску.

Још пре избијања Првог балканског рата, колера и тифус су захватили делове европске Турске. У току рата, на бугарском делу фронта, дошло је до велике епидемије колере међу турским војницима и цивилима. Када је почетком новембра почела битка за Једрене, колера се проширила и на бугарске трупе захвативши 30.000 војника.²¹ Од колере је оболео и један део српских војника који су крајем новембра 1912. године упућени као помоћ бугарским трупама у опсади Једрена, али је епидемија захватила српску војску тек током Брегалничке битке.

За суочавање са епидемијама српски војни санитет је кадровски био потпуно неспреман.²² Санитет није располагао потребним епидемиолошким средствима, специјализованим болницама и возилима, тако да је епидемија напредовала услед недостатака адекватне изолације заражених војника и рањеника.²³ У спречавању епидемије колере нису примењене ни вакцине, које су раније искоришћене у грчкој војсци.²⁴ Коначни биланс епидемије колере у српској војсци је био 15.000 оболелих и 5.000 преминулих.²⁵

20 Сима Карановић, „Личне белешке“, *Историја српског војног санитета* (приредио: Владимир Станојевић), Златибор, Београд, 1925, стр. 310.

21 Richard Hall, "Civil-military conflict in Bulgaria during the Balkan Wars", *East European Quarterly*, vol. 33, n° 3, 1989, pp 293-303.

22 Последњих година XIX века и током прве деценије XX века, српски војни санитет је донекле обогатио свој лекарски састав школовањем младих лекара по европским универзитетима. Међутим, фокус школовања је био на хирургији, а само неколицина се усавршавала на пољу хигијене и епидемиологије. Бранислав Поповић, *op.cit*, стр. 58.

23 *Ibid*, стр. 58-60.

24 Владимир Станојевић, „Статистички подаци о колери у Балканским ратовима 1912-1913“, *Војносанитетски преглед*, Управа за војно здравство МО Србије, Београд, 5/1958, стр. 410.

25 *Ibid*, стр. 411.

Српско друштво Црвеног крста одиграло је значајну улогу у борби против колере током Балканских ратова. Још крајем 1912. године, СДЦК је обезбедило 10 апарата за испитивање воде и 2 покретна дезинфекциона апарата. У 1913. години, СДЦК је купило 10 Декерових барака са по 24 кревета за потребе дезинфекције и тријажирања инфективних болесника, основало дезинфекциони завод у Пироту и обезбедило долазак немачких и руских епидемиолога, што је пресудно допринело заустављању епидемије.²⁶

Као и у претходним ратовима, у Србију су и током Балканских ратова, уз посредовање СДЦК, долазили лекари из иностранства и мисије других друштава Црвеног крста. Премда коначан број страних мисија, лекара и медицинског особља није познат, процењује се да је једну трећину лекара финансирало СДЦК, једну трећину њихова национална друштва, а да је трећина дошла о сопственом трошку. Током 1913. године у Србији је радила 21 мисија Црвеног крста из Белгије, Велике Британије, Данске, Норвешке, Русије, САД, Холандије, Швајцарске и Шведске, са укупно 85 лекара.²⁷

4. Први светски рат (1914-1918)

Напад Аустро-Угарске и почетак Првог светског рата 30. јула 1914. године, српска војска је дочекала исцрпљена Балканским ратовима. На почетку рата, српска оперативна војска је имала око 500.000 војника.²⁸ Српски војни санитет је ушао у рат са скромним људским ресурсима (409 лекара, 190 апотекара и 90 ветеринара) и болничким капацитетом од само 50.000 кревета, што није било довољно за потребе толике војске.²⁹

Непосредно пред почетак рата у јулу 1914. године управа и главни магацин СДЦК су премештени из Београда у Ниш, одакле је организована помоћ војном санитету. У првим месецима рата, деловање СДЦК је обухватило: 1) снабдевање постојећих болница санитетским материјалом; 2)

26 Бранислав Поповић, *op.cit.*, стр. 61.

27 Миле Игњатовић, *op.cit.*, стр. 19.

28 Бранислав Поповић, *op.cit.*, стр. 64.

29 Јелена Јовановић-Симић, „Рад српског војног санитета од почетка Великог рата до завршетка егзодуса“, Саопштење на округлом столу Хероји у белом, Универзитетска библиотека, Београд, 6. април 2015.

оснивање и одржавање резервних болница; 3) опремање свих седам санитарских возова; и 4) збрињавање неколико десетина хиљада рањеника и болесника.³⁰ СДЦК је располагало са 20.000 кревета што није било довољно за збрињавање рањених и болесних, па је упућен апел за међународну помоћ. Пошто МКЦК у августу није могао да помогне, СДЦК је упутило директне позиве друштвима Црвеног крста савезничких и неутралних држава. На позив су се одазвала друштва из Аргентине, Велике Британије, Грчке, Јапана, Русије, САД и Француске, која су послала материјалну помоћ или мисије.³¹

Огроман број рањеника, као и њихов лош смештај у првим месецима рата проузроковао је појаву инфективних болести, као што су рекуренс и пегави тифус. Први случајеви тифуса забележени су већ у октобру, а права епидемија се развила након Колубарске битке у децембру 1914. године. Непосредно пре Првог светског рата пегавог тифуса у Србији није било, а сматра се да су га донели заробљени војници из делова Аустро-Угарске, где је тифус био ендемски присутан. Хигијенско-епидемиолошке прилике у Србији после Колубарске битке су биле веома тешке: 1) потпуна исцрпљеност војника и лоша исхрана; 2) преко 50.000 рањених или болесних у већ пренатрпанам болницама; 3) око 60.000 заробљеника (од тога око 3.000 заражених болесника); 4) заједно су евакуисани заробљеници, војници и цивили, здрави и болесни; и 5) лоша лична и колективна хигијена. У ваљевској болници је дошло до „пренатрпавања рањеника“ услед немогућности евакуације пругом Ваљево-Младеновац, а других превозних средстава није било. Евакуацијом рањеника у друге болнице епидемија тифуса се ширила услед непрестаног контакта са зараженим рањеницима.³²

Највећа заразна болница је била нишка војна болница у којој је од тифуса умирало по 40 болесника дневно. Борбом против епидемије тифуса управљао је међународни одбор за сузбијање инфективних болести основан у Нишу, састављен од представника српског војног санитета и страних мисија које су посредством СДЦК дошле у Србију. У циљу зауста-

30 Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *op.cit.*, стр. 105.

31 Српско друштво Црвеног крста, *Извештај за 1912-1920*, Штампарија и Литографија Саве Раденковић и Брата, Београд, 1922, стр. 624-625.

32 Јелена Јовановић-Симић, *op.cit.*

вљања епидемије почетком 1915. године предузета су два кључна корака: 1) заустављен је целокупни саобраћај у Србији у циљу спречавања даљег мешања болесних и здравих; и 2) спроведена је масовна дезинфекција и депедикулација људи, одеће, постељине и свих простора у којима су боравили болесници. У исто време француски стручњаци за инфективне болести су вакцинисали становништво против тифуса и колере. Епидемија тифуса савладана је у мају 1915. године. Премда потпуних података о броју оболелих и умрлих од тифуса нема, према проценама тадашњег начелника војног санитета др Симе Карановића, у војсци је умрло око 35.000 војника, док се број умрлих у народу кретао око 150.000. Поређења ради, у Церској бици је погинуло око 3.000, а у Колубарској бици око 22.000 српских војника.³³

Пред почетак друге офанзиве против Србије, СДЦК је 11. септембра 1915. године морало да започне евакуацију магацина и благајне из Ниша у Крушевац како не би пали у руке непријатеља, пошто се очекивао и напад из Бугарске. У Крушевцу се у октобру 1915. године управа СДЦК поделила на два дела. Први, на челу са др Марком Леком, остао је у Србији у покушају да настави рад СДЦК, рачунајући на заштиту коју је Женевска конвенција из 1906. године пружала националним друштвима Црвеног крста. Други део се са војском повлачио из Србије преко Црне Горе и Албаније.³⁴ При повлачењу, због болести, фактички председник СДЦК др Војислав Суботић је остао у Патријаршији у Пећи.³⁵ Ту се догодио још један случај, јединствен у дотадашњој историји Црвеног крста – председник једног националног друштва Црвеног крста, др Суботић, постао је ратни заробљеник, пошто су га тако третирали аустроугарске трупе.³⁶

Рад чланова СДЦК у аустроугарској окупационој зони био је веома тежак, будући да окупатор није дозволио самостални рад СДЦК и да је присвојио његову имовину. Премда су чланови главног одбора СДЦК у априлу 1916. године тра-

33 *Ibid.*

34 Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *op.cit.*, стр. 104.

35 Војислав Суботић је био потпредседник СДЦК, али пошто је председник, др Милош Борисављевић, био на дужности начелника санитета Друге армије, Суботић је обављао функцију председника СДЦК.

36 Српско друштво Црвеног крста, *op.cit.*, стр. 671.

жили да окупациони гувернман омогући аутономију СДЦК у складу са Женевском конвенцијом, то није учињено. Напротив, гувернман је у свом одговору од 1. маја 1916. године истакао: 1) да ће се „бивше СДЦК до законског регулисања прилика“ звати Друштво Црвеног крижа у Генерал-гувернману Србије; 2) да ће целокупан санитетски материјал СДЦК бити под управом санитетског одељења гувернмана у Србији; 3) да ће се писмени саобраћај друштва обављати искључиво на немачком језику и преко окупационе управе. Многи чланови управе СДЦК су стављени под полицијски надзор, а од 10. октобра 1916. године друштво је било потчињено Црвеном крсту у Бечу.³⁷

У бугарској окупационој зони, стање је било још теже. Непосредно пре напуштања Ниша у септембру 1915. године, др Суботић је оставио писмо бугарском Црвеном крсту у којем је затражио поштовање принципа Женевске конвенције и заштиту имовине и права кадрова СДЦК. У писму је назначено и да се магацин СДЦК ставља на располагање како за српске, тако и за бугарске рањенике и болеснике. Упркос томе, бугарско друштво Црвеног крста је целокупан санитетски и болнички прибор из магацина СДЦК пренело у своје магацине у Бугарској, док је архива СДЦК у великој мери оштећена.³⁸ Рад СДЦК у бугарској окупационој зони је био забрањен, а председници одбора у Скопљу (митрополит Вићентије), Алексинцу (прота Аврам Миловановић), Књажевцу (прота Лазар Петровић) и Лесковцу (прота Комненовић) су убијени.³⁹

Други део СДЦК, након повлачења из Србије преко Црне Горе и Албаније, деловао је у избеглиштву – у Женеви од марта, и на Крфу од маја 1916. године. Рад СДЦК у избеглиштву је био усмерен у три правца: 1) добијање признања од непријатељских држава; 2) успостављање комуникације са отаџбином, и слање помоћи становништву; и 3) слање помоћи за готово 200.000 српских ратних заробљеника и интернираних цивила у логорима непријатељских држава. Чланови управе СДЦК, Јеврем Жујовић и Ђорђе Радојловић,

37 *Ibid*, стр. 671-676.

38 Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *op.cit.*, стр. 111.

39 Српско друштво Црвеног крста, *op.cit.*, стр. 678.

су у Женеви у марту 1916. године уз подршку МКЦК основали Извештајни биро СДЦК у циљу прикупљања података о српским заробљеницима и слања помоћи становништву у окупираној отаџбини.⁴⁰ Са друге стране, део главног одбора СДЦК, предвођен др Борисављевићем, отпочео је свој рад на Крфу 1. маја 1916. године.⁴¹

Након започињања рада у избеглиштву СДЦК је настојало да обезбеди признање националних друштава Црвеног крста у непријатељским државама како би могло да добије спискове заробљеника и организује слање помоћи у складу са тадашњим ратним правом. Бугарски црвени крст није признавао СДЦК и одбијао је да даје информације са образложењем да не даје информације о становницима „бивше Србије“ који су постали бугарски поданици према којима се поступа у складу са бугарским законима. Аустријски Црвени крст је одбијање образложио тиме да Црвени крст у Србији има седиште у Београду и да тамо ради „под заштитом Царско-краљевског гувернера“. Тек након више уложених протеста Извештајног бироа и интервенције МКЦК, друштва Црвеног крста из Аустрије и Бугарске су пристала да воде преписку са СДЦК, али само посредством МКЦК. Тек у октобру и новембру 1917. године, бугарско и аустријско друштво су признали рад СДЦК, мада је до самог краја рата било великих тешкоћа да се од тих друштава добију информације о стању српских заробљених војника и интернираних цивила.⁴²

Огранак СДЦК на Крфу је своју делатност усмерио на прикупљање прилога у новцу, одећи, болничком и санитарском материјалу и лековима, како за српске војнике на Солунском фронту и лечењу у Француској и Северној Африци, тако и за становништво у Србији, заробљене и интерниране. За потребе прикупљања помоћи СДЦК је организовао посебне одборе у савезничким и неутралним државама, пре свега у Великој Британији, Италији, Јапану, Француској и САД.⁴³

Извештајни биро у Женеви своју делатност је усмерио на три поља: 1) слање новца и пошилики за становништво у Србији; 2) прикупљање и дистрибуција помоћи из иностран-

40 *Ibid*, стр. 698-701.

41 *Ibid*, стр. 688.

42 *Ibid*, стр. 688-691.

43 Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *op.cit.*, стр. 110.

ства; и 3) посредовање у слању државне помоћи заробљеним и интернираним српским војницима и цивилима. Слање новца у Србију, СДЦК је организовао преко бечке банке Банкферајн, која је имала експозитуру у Београду. Од маја 1916. до октобра 1917. године, српска Влада са Крфа је преко Извештајног бироа СДЦК послала новчана средства на име чиновничких плата и пензија, удовичких пензија и помоћи грађанима у износу од 10,5 милиона швајцарских и 8,5 милиона француских франака.⁴⁴ У току рада Извештајног бироа, од пријатељских организација и појединаца је прикупљено и становништву Србије дистрибуирано неколико милиона франака помоћи.⁴⁵ Упоредо са настојањем да обезбеди признање од непријатељских држава, Извештајни биро је преко посебног комитета из Берна и холандског посланства у Софији организовао слање помоћи за око 200.000 српских ратних заробљеника и интернираних цивила у непријатељским државама. За време посредовања Извештајног бироа, од октобра 1916. до септембра 1917. године, послато је преко 2 милиона франака помоћи.⁴⁶

Све време рада у избеглиштву, посебно у периоду пре добијања признања од бугарског и аустријског Црвеног крста, СДЦК је одржавало везу са својим члановима у Србији. Чланови СДЦК из одбора у Београду, Шапцу, Крагујевцу и Крушевцу, упркос надзору окупатора, успевали су да доставе информације Информационом бироу у Женеви. Приватна писма чланова, огласи у новинама и преписка посредством дипломатских мисија неутралних држава су више од годину дана били једини извори информација из окупиране Србије. Ови одбори су такође чинили главну мрежу за дистрибуцију помоћи СДЦК у окупираној Србији.⁴⁷ На тај начин, према речима др Ђорђевића „Црвени крст је био једина српска институција у окупираној Србији“.⁴⁸

Рад СДЦК у периоду од окупације до ослобођења Србије је сумиран је на крају извештаја са последње седнице управе, која је одржана 25. децембра 1921. године. На крају извештаја

44 *Ibid*, стр. 114-115.

45 *Ibid*, стр. 116.

46 *Ibid*, стр. 117.

47 Српско друштво Црвеног крста, *op.cit.*, стр. 719.

48 Владан Ђорђевић, *Срце и душа Европе, op.cit.*, стр. 80.

је писало: „Историја не познаје ничега сличнога ономе што се десило Српском црвеном крсту 1915-1918. године. Он је био не само роб, већ и изгнаник. И као роб и као изгнаник, Српски црвени крст није изгубио присуство духа, већ је радио у корист и на добро српске војске и српског народа, био је и остао увек доследан човекољубљу и свима прописима Женевске конвенције.“⁴⁹

Закључак

Заједно са српском војском, делујући у шест ратова у периоду од 1876. до 1918. године, СДЦК је учествовало у борби за национално ослобођење и изградњу модерне српске државе. Деловање СДЦК је обухватало две групе активности. Прва је подразумевала непосредно ангажовање СДЦК у пружању кадровске и материјалне помоћи војном санитету. У српско-турском рату 1876. године, који је избио само четири месеца након оснивања СДЦК, потпуни колапс војног санитета је избегнут управо деловањем СДЦК. Ни у касније вођеним ратовима, војни санитет није могао да функционише без обилне помоћи СДЦК, посебно током борбе са епидемијом колере 1913. године. Друга група активности је обухватала посредовање код МКЦК ради доласка мисија националних друштава Црвеног крста из других држава у Србију.

Посебно значајан, али уједно и најтежи, период деловања СДЦК је био Први светски рат, како због дужине трајања рата, тако и због размера страдања са којима је српски народ био суочен. У првој ратној години, СДЦК је допринело збрињавању неколико десетина хиљада рањеника и заустављању епидемије тифуса, која је однела готово 200.000 живота. Током окупације Србије од 1915. до 1918. године, делујући у избеглиштву СДЦК је настојало да слањем више десетина милиона франака помоћи ублажи страдање преко 200.000 српских ратних заробљеника и интернираних цивила у логорима Аустро-Угарске, Бугарске и Немачке и становништва окупиране Србије. Део СДЦК који је остао у Србији је био суочен са забраном рада, пљачком имовине и убиствима чланова које је спроводио окупатор. И поред тога, СДЦК је ус-

49 Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *op.cit.*, стр. 125.

пело да функционише као једина српска институција у окупираној отаџбини, дистрибуирајући помоћ становништву и служећи дуже од годину дана као једини извор информација о положају становништва под окупацијом.

Литература

- Друштво Црвеног крста Краљевине Југославије, *Споменица 1876-1936*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1936.
- Ђорђевић, Владан, *Историја српског војног санитета*, Државна штампарија, Београд, 1893.
- Ђорђевић, Владан, *Срце и душа Европе*, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1927.
- Игњатовић, Миле, „Врхунски дometri српске хирургије у Балканским ратовима“, *Осамсто година српске медицине* (приредили: Брана Димитријевић и Зоран Ваџић), Српско лекарско друштво, Београд, 2013.
- Јовановић-Симић, Јелена, „Рад српског војног санитета од почетка Великог рата до завршетка егзодуса“, саопштење на округлом столу Хероји у белом, Универзитетска библиотека, Београд, 6. април 2015.
- Карановић, Сима, „Личне белешке“, *Историја српског војног санитета* (приредио: Владимир Станојевић), Златибор, Београд, 1925.
- Недок, Александар, *Балкански ратови 1912-1913*, Медија центар Одбрана, Београд, 2012.
- Недок, Александар, „Руска санитетска помоћ Србији у њеним ослободилачким и одбрамбеним ратовима XIX и раног XX века (1804-1917)“, *Војносанитетски преглед*, Управа за војно здравство МО Србије, Београд, 7/2009.
- Недок, Александар, „Санитетски мајор др Стефан Недок, први шеф Унутрашњег одељења Београдске војне болнице, начелник санитета дивизије и корпуса у ратовима са Турском 1876. и 1877-78“, *Војносанитетски преглед*, Управа за војно здравство МО Србије, Београд, 8/2014.
- Петровић, Милан, „Из мојих ратних искустава (1912-1918)“, *Војносанитетски гласник*, Београд, 1930.
- Петровић, Милан, „Санитетски возови у Балканском и светском рату“, *Историја српског војног санитета: Наше сани-*

- тетско ратно искуство* (приредио: Владимир Станојевић), Златибор, Београд, 1925.
- Поповић, Бранислав, *Војни санитет у српском народу*, Издавачко предузеће Рад, Београд, 1998.
- Српско друштво Црвеног крста, *Извештај за 1912-1920*, Штампарија и Литографија Саве Раденковић и Брата, Београд, 1922.
- Станојевић, Владимир, *Историја српског војног санитета*, Штампарија Златибор, Београд, 1925.
- Станојевић, Владимир, *Рад нашег санитета у Балканском рату 1912. и 1913. године*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1971.
- Станојевић, Владимир, „Статистички подаци о колери у Балканским ратовима 1912-1913“, *Војносанитетски преглед*, Управа за војно здравство МО Србије, Београд, 5/1958.
- Hall, Richard, “Civil-military conflict in Bulgaria during the Balkan Wars”, *East European Quarterly*, vol. 33, n° 3, 1989.

Adrijana Grmusa

*SERBIAN RED CROSS SOCIETY IN SERBIA'S
LIBERATION WARS FROM 1876 UNTIL 1918*

Resume

In the paper the author presented the contribution of the Serbian Red Cross Society (SRCS) to the struggle for national liberation and the building of the modern Serbian state during the liberation wars in the period 1876-1918. In its 42 years of existence, the SRCS continuously supported the ill-prepared Serbian military ambulance in six wars. The work of the SRCS in Serbia's liberation wars was predominantly marked by the two groups of activities – direct involvement in providing personnel and material assistance to the military ambulance and intercession with the International Red Cross Movement (IRCM) to enable the arrival of the foreign Red Cross societies' missions to Serbia. In that manner, the losses of the Serbian army and civilians were significantly alleviated.

The direct involvement of the SRCS during the liberation wars was indispensable and irreplaceable since the military ambulance suffered from the chronic deficiency in both personnel and medical supplies throughout the period of the liberation wars. Apart from the need to provide for the wounded, the SRCS had to face the epidemics during the Balkan wars and at the beginning of World War One. On the other hand, the significant help of the foreign Red Cross societies was also ensured due to the SRCS engagement.

The most difficult period for the SRCS was during the World War One, because of its duration and the extent of the suffering of Serbian soldiers and civilians. During the first year of the war the SRCS took care of tens of thousands of wounded and provided significant contribution in overcoming the typhus epidemic which had taken almost 200.000 lives. During the occupation of Serbia 1915-1918 the SRCS worked in exile and helped in alleviating the state of over 200.000 imprisoned Serbian soldiers and civilians in the prisoner camps in the occupying countries and the population in occupied Serbia. Part of the SRCS which remained in Serbia was faced with prohibition of its work, looting of property and murders of its members by the occupier. Still, it was functioning as the only Serbian institution in the occupied country and the only source of information about the occupied population. SRCS' great effort positions it as one of the most important Serbian institutions during the long period of the liberation wars.

Keywords: Serbian Red Cross Society, Red Cross in Serbia, International Red Cross Movement, Serbia's Liberation Wars, Military Ambulance.